

NASTANAK PREDATORSKOG KAPITALIZMA I KORUPCIJA

Josip Kregar

Rifin, Zagreb, 1999.

U svome punom nazivu naslov ove knjige nose dva temeljna pojma/termina: predatorski kapitalizam i korupcija. Ciljajući, međutim, 'višem rodnom pojmu' i onome što će, pretpostavlja se, posebno zanimati širu stručnu javnost i domaćeg čitatelja, autor i izdavač su na hrptu knjige stavili posve jednostavan i dojmljiv naslov: korupcija! Dakle, tema je ove knjige korupcija prije svega, kao tema od znatije lje za profesionalne znanstvenike i dio šire javnosti ali, na žalost, i stvarnost naših dana. No, je li to doista 'sveprisutna stvarnost' i svojevrsni 'totalitet činitelja', što prožimaju u potpunosti privatni i javni život postsocijalističkih društava, ili je korupcija ipak specifična 'društvena činjenica' koju valja razlikovati od nekih drugih oblika društveno neprihvatljivih načina djelovanja pojedinaca i institucija – to je pitanje oko kojega se vrti dobar dio radova na ovu temu. Svi oni nude i određene odgovore, pa jasno, i ova knjiga.

Primjerice, A. Sajo ('Corruption, clientelism, and the future of the constitutional state in Eastern Europe', *East European Constitutional Review*, Spring 1998.) u svom relativno malom ali intelektualno poticajnom radu pobija upravo 'zdravi razum' općeg javnog mnijenja, koji identificira korupciju (i) s nekim drugim pojavama u 'novim demokracijama'. Smatrajući da je klasična definicija korupcije J. LaPalombara neprimjerena stvarnosti Istočne Europe (politička korupcija je bilo koji čin javnog službenika kojim se krše pravne norme radi zadovoljenja privatnih koristi!), Sajo razlikuje korupciju od klijentelizma. Po njemu je klijentelizam oblik socijalne organizacije (koji kao takav uključuje uvijek određene odnose između 'patrona' i 'klijenata'), dok je korupcija poseban oblik individualnoga socijalnog ponašanja, koje može, ali i ne mora, prerasti u masovnu pojavu. No, kako ove dvije pojave u postsocijalističkim zemljama često idu zajedno, Sajo uvodi i novi termin – 'klijentelističku korupciju', misleći pod tim posebni oblik strukturalne korupcije,

koji valja razlikovati od diskretnih pojedinačnih oblika korupcije.

Ove su distinkcije omogućile Sajou postavljanje nekih temeljnih pitanja i hipoteza, posebno kad je riječ o toleranciji političke i šire javnosti prema evidentnim oblicima korupcije, klijentelizma i klijentelističke korupcije. Prvo, postaje jasno da korupcija ispunjava u postsocijalističkim zemljama izrazitu socijalnu funkciju, bez obzira što su socioekonomske posljedice korupcije izuzetno teške po nacionalne zajednice. Naime, klijentelizam služi promociji i očuvanju položaja određenih društvenih grupa, kojima je participacija u klijentelističkoj korupciji grupno-racionalni način ponašanja u konkretnoj političkoj i društvenoj strukturi. Drugo, dovodeći u vezu staru komunističku nomenklaturu i 'relacijski mrežni kapital' postsocijalističkih društava (na primjeru Mađarske i Rusije), Sajo ustvrđuje da su razina, narav i budućnost korupcije i klijentelizma umnogome ovisni od načina privatizacije imovine u privatizacijskim projektima.

Treće, u kontekstu te teme, razlika između Zapadne i Istočne Europe se ne svodi na razlikovanje između robustnoga i koruptivnoga javnog morala već, jednostavno, na razliku između obrazaca mogućnosti za 'korumpiranje drugih', što su na raspolaganju pojedinim grupama u tim različitim političkim i gospodarskim sustavima. Postkomunističke zemlje su naslijedile centralnu alokativnu ulogu države, a privatizacija je provođena u državnom sektoru kao dio političkoga procesa. Rutinska primjena antikorupcijskih politika za sada je, u najboljem slučaju, tek na početnim koracima. Za sada klijentelističke strukture imaju prvenstveni interes da smanje bilo kakvu razvidnost u svezi reprodukcije postojećih ovisničkih odnosa. To istovremeno znači da za borbu protiv klijentelističke korupcije nije dovoljna samo 'otvorenost gospodarstva prema svijetu' već, prije svega, pojava novih socijalnih snaga koje će imati stvarni i trajni interes da postojeće institucije funkcioniraju na razvidan način, i to na način koji će vrlo brzo identificirati bilo koje oblike koruptivnog ili klijentelističkog ponašanja.

Sajoova analiza upućuje, uza sve nedostatke, na bitne elemente sociološkog pogleda na korupciju. Naime, upućuje na egzistenciju realnih društvenih i političkih grupa kojima je – kao temeljnim postsocijalističkim akterima vlasničkog

restrukturiranja – i korupcija i klijentelizam način reprodukcije u novouspostavljenom sustavu ekonomske i političke moći. Kregarova knjiga tek djelomice dostiže ovu sociološku 'impostaciju problema', što svjesnom nakanom autora, što zapostavljenom konceptualnom analizom temeljnih polaznih pojmova u svezi s korupcijom, ali je zauzvrat nadopunjava određenom politološkom analizom problema korupcije. Time omogućuje nastavak mogućeg istraživanja korupcije na autorski produbljenijoj razini analize.

Dakle, nije ovo konceptualno i sadržajno posve koherentna knjiga, no njene pozitivne strane zasjenjuju njene nedostatke. Kad je riječ o literaturi o ovoj temi u našoj sredini, ta je knjiga – 'knjiga ledolomac', i zato joj svjesno opraštam minuse koje sadržava. U njoj su sabrani autorovi radovi od 1990. godine do novijeg razdoblja, radovi koji pokušavaju ocrtati pojavu korupcije kao društvene pojave, dakle kao 'proizvoda' dubljih društvenih, kulturnih i političkih silnica. Neobičnost knjige (i rekao bih njena komunikacijska manjkavost, jer je ipak upućena na domaće tržište) se ogleda i u njenoj formalnoj strukturi u kojoj, uz sedam prvih poglavlja na hrvatskome, stoje (na kraju) i dva rada na engleskome jeziku.

Na početku knjige nalazimo dvije zanimljive rasprave koje opisuju nastanak predatorskog kapitalizma u SAD ('kapitalizam grabežljivaca') i njegovu evoluciju u smjeru 'civiliziranijeg kapitalizma' (uz pomoć američkih pokreta moralne oporbe (abolicionističkog pokreta, radničkog pokreta i pokreta za ravnopravnost žena, populizam i politički organizirani progresivizam). Primjer evolucije američkog kapitalizma, koji je iz razdoblja 'baruna pljačkaša' (*robber barons*) devetnaestoga stoljeća evoluirao u ekonomski sustav koji ipak drži do nekih temeljnih moralnih načela i ugovornih odnosa, upozorava na moralne temelje ekonomije (treće poglavlje). Jasno, ovdje neizbježno slijede i analogije s hrvatskom situacijom. Gramzljivi tajkuni te pokvareni i potkupljivi političari Amerike početkom stoljeća i Hrvatske krajem stoljeća likovi su društvene scene. Naravno da je zgodno pisati o Americi, a misliti o Hrvatskoj, ali skrivaju li se iza te površne sličnosti i dublja objašnjenja, ni sada u to nisam posve siguran. Gdje prestaje metaforička sličnost, a gdje stvarna analogija situacija?

Rasprava u ovoj knjizi prestaje prije odgovora na to pitanje (str. 2).

Kregar s pravom naglašava kako metaforičko opisivanje američkoga predatorskog kapitalizma nije argument za tezu da se radi o pojavi koja će i u nas s vremenom prerasti iz faze postsocijalističkog 'divljeg kapitalizma' u moderni kapitalizam s izraženom socijalnom dimenzijom. Ništa u tome smislu nije zagaranirano doli iznudenoga pitanja: kako i što treba činiti da dođe do pozitivne evolucije te da ona bude praćena uklanjanjem korupcije iz funkcioniranja temeljnih institucija 'novih demokracija'? S tim pitanjem prianjamo uz jednu od temeljnih autorovih teza, tezu koja je u biti identična tezi A. Sajoa: da korupcija nije tek 'zloupotreba javne službe radi osobne koristi' (navod iz četvrtog poglavlja knjige!) već je sastavni dio modela funkcioniranja političkih i ekonomskih institucija u postsocijalističkim zemljama. Upravo se zato u njima umjesto ciljno orijentirane organizacije stvara paralelni sustav partijskih i neformalnih tijela. Selekcija osoblja se provodi prema nomenklaturi, a ne prema znanju, specijalizacija je minimalna jer se ne izvodi iz zadataka, već prema ideološkim i osobnim vezama (str. 6).

Četvrto poglavlje (meni osobno najzanimljiviji dio knjige) donosi i prikaz teorije prizmatičkog društva F. W. Riggsa (iz njegova rada: 'Agraria and Industria – Toward Typology of Comparative Administration', objavljenog u: W. J. Siffin, *Toward the Comparative Study of Public Administration*, Indiana University, 1957.). Ova teorija na općenitoj razini pokušava objasniti što se događa s državom i pravom u predmodernim društvenim sistemima, u kojima korupcija predstavlja vladajući način ponašanja društvenih skupina. S druge strane, eksplicirajući je Kregar je time pokazao da je svjestan nedostajućeg teorijskog okvira za dublje, sociološko objašnjenje korupcije u Istočnoj Europi.

Riggsova teorija polazi od teze da se kroz modernizaciju 'stopljena/prizmatička društva', poput loma bijele svjetlosti kroz prizmu na više temeljnih boja, diferenciraju na međuzavisne a različite podsisteme. Obilježja su predmodernih društava stabilnost lokalnih zajednica i ograničena mobilnost, jednostavnost i niska razvedenost zanimanja i podjele rada, naglašene obiteljske i druge solidarističke veze. Tome nasuprot, moderna industrijska društva obilježja-

va dominacija univerzalističkih normi, individualizam pojedinca, visok stupanj društvene mobilnosti, visok stupanj podjele rada i specifikacije zanimanja te dominacija funkcionalnih veza u strukturama.

Proces modernizacije, u postsocijalističkim zemljama oslonjen i na privatizaciju bivše državne imovine, dovodi do usporednih iako neravnopravnih promjena u različitim podsistemima. Primjerice, u razdoblju raspada tradicionalističkoga autarkičnog gospodarstva ekonomska struktura je prilagođena redistribuciji sredstava u kojoj centar vrši distribuciju kao nekada patron (kralj, vođa itd.). Nastaje 'bazar - canteen' model gospodarstva, obilježen masovnim siromaštvom i nesređenim cijenama, a rast bogatstva pojedinaca ocjenjuje se kao nešto negativno i potencijalno opasno. Država se doživljava kao strano tijelo, mehanizam za naplaćivanje poreza, a izdržavanje državnog aparata je jedna od glavnih ekonomskih aktivnosti i velik problem u takvim sredinama.

Istovremeno se pojedinci i cijele društvene skupine, u želji da lakše podnesu teret neizvjesnosti promjena, ali i stabiliziraju svoj opstanak u konkretnim odnosima, sve više oslanjaju na primarne društvene veze. To znači na obitelji, pripadnike lokalno-zavičajnih sredina itd. U konačnici, barem kad je riječ o funkcioniranju države i jednakosti svih članova države kao političke zajednice, utjecaj primarnih skupina je najveći u zahtjevima da se principi formalne raspodjele posla, prava i dobara podrede primarnim vezama, tj. novonastajućim mrežama različitih klika. "Obiteljski utjecaj, prijateljstvo ili neki drugi tip primarne identifikacije nameću se i u selekciji ljudi za ključne položaje, osobito u upravi i pravosuđu, te je 'nasljeđivanje položaja' i nepotizam prirodni oblik stupanja na posao" (125). Na taj način, država postaje zarobljenikom različitih društvenih klika, oslonjenih na primarne strukture odnosa među ljudima. Kregar time implicite upozorava da izvore korupcije u državnoj upravi, ali i nemogućnosti da državna uprava funkcionira kao moderna državna uprava, valja tražiti u predmodernom načinu proizvodnje i održavanja novih društvenih skupina u neizvjesnosti-

ma postsocijalističke modernizacije. Međutim, dalje se od te generalne hipoteze ne ide. Tamo gdje bi se, kao logičan slijed prethodne 'teorijske pripreve', očekivala neka konkretna analiza odnosa između realnih (primarnih) skupina/klika, ta analiza izostaje.

U petom poglavlju knjige autor daje pregled borbe međunarodnih institucija protiv korupcije (uza skicu pozitivnog primjera te borbe u Hong Kongu!), dok se u šestom poglavlju vraća analizi kriminala 'bijelih ovratnika' (*white collar crime*). Tim je poglavljem u raspravu o korupciji uvučen niz tema, poznatih pod širim terminom 'ekonomskog kriminala'. U sedmome poglavlju - na primjeru devolucije upravno-političkog sistema Gane - razmatra se konkretan primjer utjecaja korupcije na propadanje upravno-političkih sistema. Ovo poglavlje je indikativno, jer opet ukazuje na dvije autorove nakane, nesrazmjerno ostvarene u ovome radu. Naime, iako je htio korupciju zahvatiti i kao sociološku pojavu, pa je predočiti kao sastavni dio ponašanja pojedinaca i skupina, čini nam se da je bio uspješniji (možda zbog raspoloživog empirijskog materijala) istražujući utjecaj korupcionaških političkih elita na deformacije upravno-političkih sistema.

Na kraju, u osmome ('Corruption in Transitional Societies') i u devetome poglavlju ('The Sleeping Beast: Political Culture in Central and Eastern Europe') sažimlju se neke prethodne autorove teze, ali i upozorava na zadaću nekih budućih radova o ovoj temi. Autor u devetome poglavlju - umjesto zaključaka cijele knjige - nudi tekst o društvenim vrijednostima i političkoj kulturi, jer je u prethodnim radovima, kako kazuje u Predgovoru knjige, 'propustio da šire razradi ulogu tradicije i društvenih vrijednosti u etiologiji korupcije'. Ta autorska samokritika ponovno pokazuje da dublje traganje za 'vrijednosnim sidrištem' korupcije, klijentelizma i klijentelističke korupcije (i) u našem društvu tek predstoji. Kregarova knjiga je za to traganje stvorila vrlo važne pretpostavke, no stvarni sociološki razgovor o izvorima i načinima proizvodnje korupcije nama tek prestoni.

Drago Čengić